

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ **ERSA**

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (RSAI, ERSA)

“Οικονομική Κρίση και Πολιτικές Ανάπτυξης και Συνοχής”

10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ,
Θεσσαλονίκη, 1 – 2 Ιουνίου 2012

Συνδιοργάνωση

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΑΠΟΤΕΛΕΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΜΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟ ΤΗΣ ΣΗΜΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΟΛΕΙΣ;

Χρήστος Λιούρης, Υποψήφιος διδάκτορας, Τ.Μ.Χ.Π.Π.Α., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, chr_liouris@yahoo.com
Αλέξιος Δέφνερ, Αναπληρωτής Καθηγητής Πολεοδομίας και Ελεύθερου Χρόνου, Τ.Μ.Χ.Π.Π.Α., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, adefner@prd.uth.gr

1. Εισαγωγή

Οι πόλεις σε όλο τον κόσμο μετασχηματίζονται, κυρίως λόγω της επίδρασης δυναμικών διαδικασιών όπως η ανάπτυξη της τεχνολογίας πληροφόρησης, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας κ.λπ. Σε αυτήν τη λογική, πολλές έννοιες σχετικές με την πόλη, όπως και η καθημερινή ζωή αυτή καθεαυτή, πρέπει να επανεξεταστούν Σε μια προσπάθεια να διερευνηθούν το μέλλον των πόλεων, επιστήμονες από διάφορους κλάδους έχουν αναπτύξει μια ποικιλία θεωριών και προσεγγίσεων για την πόλη. Η παρούσα εργασία αναλύει ορισμένες από αυτές τις θεωρίες, και επιχειρεί να κάνει τόσο μια σύνθεση όσο και μια σύνδεση με την ελληνική πραγματικότητα.

Οι θεωρίες αρχικά κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις ομάδες σε σχέση με το κεντρικό θέμα με βάση το οποίο εξετάζουν την πόλη. Στη συνέχεια, οι θεωρίες συγκρίνονται και συνδέονται, με έμφαση στις κοινές και αντίθετες απόψεις τους. Η εργασία προχωράει σε μια σύντομη ανάλυση του ελληνικού αστικού συστήματος και της μορφής των ελληνικών πόλεων, πριν συζητηθεί το μέλλον της ελληνικών πόλεων σε σχέση με τις θεωρίες που παρουσιάζονται. Τέλος, η εργασία καταλήγει σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με το μέλλον των πόλεων στον 21ο αιώνα, αντιμετωπίζοντας, μεταξύ άλλων, και το ζήτημα του 'χαμένου μέλλοντος' που θέτει ο Marc Augé, αλλά και το ερώτημα εάν η κρίση των πόλεων, σε σχέση και με την τρέχουσα κοινωνικο-οικονομική κρίση, αποτελεί την κατάλληλη ευκαιρία για τον επαναπροσδιορισμό της σημασίας της θεωρίας για τις πόλεις.

2. Θεωρίες για την πόλη και ταξινόμησή τους

Οι θεωρίες ταξινομούνται σε τέσσερις ομάδες, κυρίως για λόγους λειτουργικούς, με βάση την οπτική γωνία από την οποία εξετάζει την πόλη η κάθε θεωρία:

α) Θεωρίες σε σχέση με τη μορφή της πόλης. Εξετάζουν το παρόν και το μέλλον της πόλης σε σχέση τόσο με τη μορφολογία και την τοπολογία της πόλης, καθώς και με τη ζωή των κατοίκων.

β) Θεωρίες σε σχέση με τις τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις. Εξετάζουν την επίδραση που έχουν στη μορφή των πόλεων, καθώς και στη ζωή σε αυτές, φαινόμενα όπως η παγκοσμιοποίηση και η ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και του κυβερνοχώρου.

γ) Ανθρωποκεντρικές θεωρίες για την πόλη. Επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στη ζωή στις πόλεις, τη συνύπαρξη, την ταυτότητα, τις επιλογές κ.λπ.

δ) Θεωρίες σε σχέση με την εξάπλωση των πόλεων. Πρόκειται για πιο εξειδικευμένη μορφή της πρώτης ομάδας θεωριών, η οποία επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στο θέμα της εξάπλωσης των αστικών τοπίων.

3. Θεωρίες σε σχέση με τη μορφή της πόλης

Εξ αιτίας της συνεχούς εξάπλωσης των επικοινωνιακών δικτύων και των πολλών σχέσεων που δημιουργούν, το 'πλανητικό χωριό' και μετασχηματίζεται στην πιο εξελιγμένη κατάσταση της 'μετάπολης'. Όλο και περισσότερες περιοχές έχουν μετασχηματιστεί, λίγο ή πολύ, σε συνεχή αστικά πεδία: η Ευρώπη, οι παρυφές της Βόρειας Αμερικής, η Νοτιοανατολική Ασία, η Ινδία, η Ινδονησία. Και καθώς ο πληθυσμός και οι επικοινωνιακές επιλογές συνεχίζουν να πολλαπλασιάζονται, αυτός ο μετασχηματισμός μοιάζει να απέχει πολύ από το τέλος του.

Εφόσον αλλάζει μορφή η πόλη, αλλάζει σταδιακά και η ζωή των ατόμων. Αυτές τις αλλαγές εξετάζουν οι θεωρίες αυτής της ομάδας, κάθε μια από τις οποίες επιλέγει να δώσει στη νέα αυτή πόλη ένα διαφορετικό όνομα. Στις θεωρίες αυτές ανήκουν η Γενική Πόλη (Generic City) του Rem Koolhaas (1998, 1997 και 2001· Goldberger, 2000· Gronlund, 1999), η Μετάπολη του Francois Ascher (1995, 1996 και 1998), καθώς και η πόλη των 100 μιλίων του Dejan Sudjic (1992· Bide, 1992).

4. Θεωρίες σε σχέση με τις τεχνολογικές και οικονομικές εξελίξεις

Τις τελευταίες δύο, κυρίως, δεκαετίες του 20ου αιώνα οι αλλαγές σε οικονομικό επίπεδο, αλλά και η ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και της τεχνολογίας οδήγησαν και σε αλλαγές στη ζωή των ατόμων. Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν και επηρεάζουν κυρίως τις μεγάλες πόλεις, διότι σε αυτές έχουν την έδρα τους όλοι οι παράγοντες που μετέχουν στις παραπάνω διαδικασίες: χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, οργανισμοί, εταιρίες παροχής τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών κ.λπ.

Οι θεωρίες αυτής της ομάδας εξετάζουν το παρόν και το μέλλον της πόλης στο μεταβαλλόμενο κόσμο, καθώς και τη σχέση της με τον κυβερνοχώρο. Στην ομάδα αυτή ανήκει η θεωρία της Οικουμενόπολης (Ecumenopolis), για την οποία μίλησε πρώτος ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης (1969/2011), αλλά και αργότερα η Saskia Sassen (Global City: 1991/2001 και 2001), η Τηλέπολη του Javier Etxebarria (2001), οι Κυβερνοπόλεις, καθώς και οι Πόλεις των Δικτύων (Network Cities;

Townsend, 2001), οι Χώροι Ροών (Space of Flows) και οι Τεχνοπόλεις (Technopoles) του Manuel Castells (1989/2011, 1994/2011).

5. Ανθρωποκεντρικές θεωρίες για την πόλη

Ο χώρος είναι μια αφηρημένη έννοια, όπως και ο χρόνος, ο οποίος χρησιμοποιείται για να περιγραφούν οι πολύμορφες εμπειρίες του προσανατολισμού, η συσχέτιση με τους άλλους, η πραγματικότητα της ύπαρξης, και τα πολλά αισθήματα και συναισθήματα που νιώθουν τα άτομα. Γιατί όμως είναι κάποιος πάντα μέσα σε ένα 'χώρο'; Τι σημαίνει να βρίσκεται κάποιος σ' ένα χώρο; Αν και τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να απαντηθούν καλύτερα από τους φιλόσοφους, μπορούν να απαντηθούν και από μια ανθρωπολογική και ιστορική σκοπιά (Thornton, 1997).

Θεωρίες που εξετάζουν την πόλη και το χώρο από μια ανθρωπολογική οπτική είναι οι μη -τόποι (non-lieux) του Marc Augé (1992), η Κοσμόπολη (Cosmopolis) της Leonie Sanderecock (1998, 2000 και 2002), καθώς και η Πόλη κατ' Επιλογή (A la carte) του Robert Fishman (1987/2011), η Παγκόσμια Οικουμένη (Global Ecumene) του Ulf Hannerz (1992), και η Νομαδική Ύπαρξη του Paul Virilio (Mc Ateer, 2000).

6. Θεωρίες σε σχέση με την εξάπλωση των πόλεων

Από το 18ο αιώνα και μέχρι λίγες δεκαετίες πριν, η μορφή των περισσότερων μεγάλων πόλεων ήταν σταθερή και δεδομένη. Υπήρχε το κέντρο, όπου χωροθετούνταν οι δραστηριότητες του εμπορίου, της εργασίας, των υπηρεσιών, μια μέση ζώνη μικτών χρήσεων, όπου βρισκόταν και η κατοικία των μεσαίων στρωμάτων, και τα προάστια, που ως επί το πλείστον εξυπηρετούσαν την κατοικία των υψηλών στρωμάτων. Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, και με επίκεντρο τις ΗΠΑ, άρχισε να αναδύεται ένα νέο είδος πόλης που προέκυψε από τη μεγέθυνση των αποστάσεων καταρχήν ανάμεσα στο κέντρο της πόλης και τα προάστια, και τη μεταφορά των λειτουργιών της εργασίας, του εμπορίου κ.λπ. που ακολούθησαν.

Σχετικά με την πόλη έξω από την πόλη, την πόλη στα όρια της πόλης ή όπως αλλιώς ονομάζεται η νέα αυτή πόλη, αναφέρθηκαν ο Joel Garreau με τις Πόλεις των Ορίων (Edge Cities) [1991 και 1998· Rybczynski, 1991], ο Robert Fishman με τα Τεχνολογικά Προάστια (Technoburbs) [1987/2011], ο Edward Soja με την Εξώπολη (Exopolis), οι Friedman και Miller με το Αστικό Πεδίο (Urban Field) και ο Sieverts με την Ενδιάμεση Πόλη (Zwischenstadt) [1997/2003· Hofmeister, 2002].

7. Κοινός σχολιασμός και σύνθεση των θεωριών

Τα κύρια χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας αναλυτικότερα αποτυπώνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 1. : Συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων πρόσφατων θεωριών για την πόλη.

ΟΜΑΔΑ ΘΕΩΡΙΩΝ	ΘΕΩΡΙΑ - ΕΝΝΟΙΑ	ΑΦΟΡΜΗ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗΣ	ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΖΩΗ ΣΕ ΑΥΤΗ	Γενική Πόλη	Εξάλειψη της ταυτότητας	Πόλεις χωρίς ταυτότητα, χωρίς ιστορία, πόλεις - ίδιες
	Μετάπολη	Μεταμόρφωση των αστικών τρόπων ζωής	Αλλαγές σε χαρακτηριστικά της πόλης, νέα αντιμετώπιση των εκδηλώσεων ζωής σε αυτή
	Πόλη των 100 μιλίων	Αλλαγές στις βιομηχανικές πόλεις λόγω οικονομικών αιτιών	Ακμή νέων πόλεων, παρακμή παλαιών
	Πόλη των Δεδομένων	Εξερεύνηση για το μέλλον της μετάπολης	Η πόλη ως δεδομένα. Περιγραφή μόνο από πληροφορία
	Συμπαγής Πόλη	Αναζήτηση της βιωσιμότητας στους αστικούς χώρους	Η βιωσιμότητα έχει άμεση σχέση με την πυκνότητα και την κλίμακα των αστικών χώρων
ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ	Οικουμενούπολη (Global City)	Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας	Νέες σχέσεις και ιεραρχίες πόλεων – παρακμή σημαντικών μεταποιητικών κέντρων
	Τηλέπολη	Ανάπτυξη Κυβερνοχώρου και τηλεματικής	Συμπληρωματικότητα δευτερογενούς και τριτογενούς περιβάλλοντος
	Κυβερνόπολη	Ανάπτυξη Κυβερνοχώρου	Προσπάθεια σύνδεσης του εικονικού με το πραγματικό
	Πόλη των Δικτύων	Αλληλεπίδραση σταθερών και ηλεκτρονικών όψεων της ζωής	Σημαντικό ρόλο στη λειτουργία του διαδικτύου – κόμβοι κλειδιά
	Χώροι των Ροών	Μετασχηματισμός του κόσμου από τις τεχνολογίες πληροφορίας	‘Πληροφοριακή’ Πόλη (Informational City) – Εξαφάνιση κοινωνικού νοήματος από τους τόπους
	Τεχνοπόλεις	Τεχνολογική επανάσταση και πρόσβαση στην πληροφορία	Πόλεις για παραγωγή πληροφορίας και καινοτόμων ιδεών.

	ΘΕΩΡΙΑ - ΕΝΝΟΙΑ	ΕΡΕΘΙΣΜΑ ΔΙΑΤΥΠΩΣΗΣ	ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	Μη Τόποι	Απώλεια της κοινωνικής ταυτότητας και της ιστορίας	Αντίθεση τόπων – μη τόπων, συγχρονικότητα και υπερμοντερνικότητα
	Κοσμόπολη	Πολιτισμική συνύπαρξη	Ουτοπία πολυφυλετικής συνύπαρξης – σεβασμός στη διαφορετικότητα
	Πόλη Κατ' Επιλογή	Σημασία της ανθρώπινης επιλογής	Προσωπική πόλη για τον καθένα, ανάλογα με τους συνήθεις προορισμούς του
	Παγκόσμια Οικουμένη	Απόρριψη παγκόσμιας ομοιογενοποίησης	Διαφορετικός τρόπος λήψης των πολιτιστικών ροών σε κάθε τόπο – νέα πολιτιστικά μίγματα
	Νομαδική Ύπαρξη	Κυριαρχία μη τόπων	Ζωή ως νομαδικές υπάρξεις σε τόπους χωρίς καμιά αίσθηση ταυτότητας
	Ετερόπολη	Ανομοιογένεια πολιτισμών στην πόλη	Ποικιλία μορφών ζωής στην πόλη – εμφάνιση μειονοτήτων
	ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ	Πόλη των Ορίων	Νέες πόλεις στα όρια των παλαιών μητροπόλεων
Τεχνολογικά Προάστια		Μετασχηματισμός των κλασσικών προαστίων	Νέες πόλεις στα προάστια – πολυκεντρική τεχνόπολη
Αστικό Πεδίο		Κοινωνικοοικονομικές μεταβολές στον αστικό χώρο	Τεράστιες πολυκεντρικές οικιστικές διασπορές, με δικτυακές ροές και αποκέντρωση λειτουργιών
Οικουμενούπολη (Ecumenopolis)		Αστική εξάπλωση	Πόλη – κόσμος : ένα τρομακτικό αστικό συνεχές
Ενδιάμεση Πόλη		Μεταβολές στα προάστια	Νέος χώρος : ούτε αστικός, ούτε αγροτικός – ενδιάμεσος

Πηγή : Λιούρης, 2002

8. Οι θεωρίες για την πόλη και η ελληνική πραγματικότητα

Οι θεωρίες που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο, δεν είναι και τόσο εύκολο να συμπεριλάβουν την ελληνική πόλη που διαφοροποιείται, για μια σειρά από λόγους, τόσο από τη δυτικοευρωπαϊκή όσο και τη βορειοαμερικανική πόλη.

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η ελληνική πόλη, καταρχήν, δεν θα αποτελέσει πεδίο εφαρμογής ουτοπικών εμπνεύσεων. Η Ελλάδα δεν βρίσκεται στην πρωτοπορία, αλλά μάλλον στην ουρά, των εξελίξεων και αυτό δεν επιτρέπει την ανάληψη του οικονομικού, κοινωνικού, αλλά και πολιτικού κόστους που απαιτούν τέτοια εγχειρήματα (Αραβαντινός, 2001, σελ. 158).

Όσον αφορά τη διατήρηση της ταυτότητάς της και την αντίσταση σε όποιες αλλοιώσεις της μορφής της, καταρχήν πρέπει να εξεταστεί πόσες ελληνικές πόλεις έχουν κάποια συγκεκριμένη ταυτότητα. Το δομημένο περιβάλλον στην Ελλάδα αποτελείται στην πλειοψηφία του από νέες πόλεις. Πρόκειται για έναν οικοδομικό όγκο που κατασκευάστηκε τα τελευταία 50 χρόνια. Οι εξαιρέσεις είναι γνωστές: κάποιες νησίδες ιστορικών πυρήνων στα κέντρα ορισμένων πόλεων, καθώς και ένα πλέγμα διατηρητέων οικισμών στην ηπειρωτική και νησιωτική ύπαιθρο. Όμως και αυτές οι εξαιρέσεις συμμετέχουν όλο και λιγότερο στον οικοδομικό όγκο της Ελλάδας (Αραβαντινός, 2001, σελ. 158).

Η ελληνική πόλη θα υποστεί πάντως σίγουρα επιπτώσεις από τις διεθνείς μεταβολές και από ανατροπές των καταστάσεων. Οι μεγάλες μετακινήσεις λαών και οι ανατροπές στις πληθυσμιακές ισορροπίες, η πολυπολιτισμικότητα, οι αλλαγές στις εργασιακές θέσεις και στη χρήση του χώρου, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, η ανάδυση της μετάπολης επηρέασαν και την ελληνική πόλη (Αραβαντινός, 2001, σελ. 152 και 159).

Όσον αφορά το μέλλον της ελληνικής πόλης, υπάρχουν οι αισιόδοξες και οι απαισιόδοξες προοπτικές που σχετίζονται με τις γενικότερες συγκυρίες, το σχεδιασμό, την εφαρμογή ή μη καινοτομιών και τη συμπεριφορά του ανθρώπινου παράγοντα σε θέματα χρήσης του χώρου και του περιβάλλοντος. Για ένα μέρος των προϋποθέσεων – που σχετίζονται με τις παγκόσμιες συνθήκες – δεν μπορούν να γίνουν πολλά πράγματα. Ωστόσο, η μεγιστοποίηση των αισιόδοξων προοπτικών και η ελαχιστοποίηση των απαισιόδοξων περνά για κάθε τόπο μέσα από τη θετική ενεργοποίηση δύο πόλων: της πολιτείας και των πολιτών. Το έργο αυτό δεν είναι εύκολο, και έτσι οι εξελίξεις σε κάθε πόλη θα είναι έντονα διαφοροποιημένες (Αραβαντινός, 2001, σελ. 160 – 166).

9. Συμπεράσματα

Οι θεωρίες και τα σενάρια που παρουσιάστηκαν δίνουν μια μάλλον μελαγχολική εικόνα για τις πιθανές κατευθύνσεις της αστικοποίησης του μέλλοντος, ίσως ενισχύοντας την άποψη του Marc Augé

για το ‘χαμένο μέλλον’ (2008). Όλες αντανακλούν δυναμικές διαδικασίες αστικοποίησης που συμβαίνουν σήμερα στις πόλεις και καμιά δεν είναι αναπόφευκτη. Η αστική ανάπτυξη δεν θα αντανακλά απλά το ένα ή το άλλο από τις θεωρίες που παρουσιάστηκαν. Θα είναι διαφορετική για κάθε πόλη. Αυτό που θα συμβεί θα είναι ένας συνδυασμός των διαφόρων θεωριών, διαφοροποιημένος για κάθε πόλη ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες. Η αστικοποίηση στην πορεία της ίσως δημιουργήσει και συγκρουόμενες μεταξύ τους δυνάμεις. Η μάχη για την υπεροχή, τόσο στο τοπικό όσο και στο παγκόσμιο επίπεδο, θα συνεχιστεί και ίσως προκύψουν και νέες μορφές πόλεων στο μέλλον (Hall, 1998/2005).

Το μέλλον των ελληνικών πόλεων θα εξαρτηθεί από το συνδυασμό διαφόρων παραγόντων και συγκυριών. Η προς τη σωστή κατεύθυνση σχεδιασμένη δράση του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα μπορεί να αποτελέσει μια ευχάριστη αλλαγή στην πραγματικότητα της ελληνικής πόλης. Για να συμβεί κάτι τέτοιο όμως πρέπει να αλλάξει η νοοτροπία τόσο του κρατικού μηχανισμού, όσο και των πολιτών, πρέπει να εγκαταλειφθεί δηλαδή η νοοτροπία της εξίσωσης των πάντων στο κατώτερο επίπεδο.

Η αυξανόμενη αστικοποίηση, η πληθυσμιακή έκρηξη και η τεχνολογική και οικονομική ανάπτυξη δημιουργούν ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο το μέλλον της ελληνικής πόλης φαντάζει δυσοίωνο. Η ανάπτυξη των πόλεων στον 21ο αιώνα αποτελεί μία πρόκληση για τους σχεδιαστές, και ειδικά για τους νέους. Στόχος είναι να μεγιστοποιηθούν οι θετικοί παράγοντες και να ελαχιστοποιηθούν οι αρνητικοί, έτσι ώστε να βελτιωθεί η ποιότητα ζωής στις πόλεις του μέλλοντος έτσι ώστε αυτό να μην θεωρηθεί ‘χαμένο’.

10. Αναφορές

- Αίσωπος, Γ. και Γ. Σημαιοφορίδης (επ.) (2001) *Μετάπολις 2001, Η Σύγχρονη (Ελληνική) Πόλη*, Αθήνα, Metapolis Press
- Αραβαντινός, Αθανάσιος, (2001), ‘Η Ευρωπαϊκή και η Ελληνική Πόλη στον 21ο Αιώνα’, στο *συγγρό1*, Όμιλος Προβληματισμού για τον Εκσυγχρονισμό της Κοινωνίας μας Ηρακλείου, Ηράκλειο, σελ. 158 – 166.
- Ascher, Francois (1995), *Métapolis ou l’ Avenir des Villes*, Paris: Odile Jacob.
- Ascher, Francois, (1996), ‘Mobility and Evolution of Use: Metapolis or the End of the Outskirts’, www.archi.fr/EUROPAN/e4/tex/ptde_asc.htm#Ascher.
- Ascher, Francois, (1998) ‘Μερικές Διερευνητικές Σκέψεις Σχετικά με την Εξέλιξη των Πόλεων και των Αστικών Κοινοτήτων’, στο F. Infussi και Γ. Σημαιοφορίδης (επ.) *Οι Προκλήσεις της Ελληνικής Πόλης – Πρόγραμμα ΗΡΑΚΛΗΣ*, Αθήνα, Α.Γ.Ε.Τ. «ΗΡΑΚΛΗΣ», σελ. 120 – 129.
- Augé, Marc (1992) *Non-Lieux: Introduction a Une Anthropologie de la Surmodernité*, Paris: Seuil

- Augé, Marc (2008). *Πού Χάθηκε το Μέλλον;*, Αθήνα: Πολύτροπον.
- Bide, Josie, (1992) 'Review of Dejan Sudjics' 100 Mile City', www.students.bath.ac.uk/ab0jejb/100milecityreview.html
- Castells, Manuel, (1989/2011), 'The reconstruction of Social Meaning in the Space of Flows', στο Le Gates και Stout (επ.), σελ. 494 – 495.
- Castells, Manuel & Hall, Peter, (1994/2011), 'Technopoles : Mines and Foundries of the Informational Economy', στο Le Gates και Stout, σελ. 476 – 477.
- City a la Carte, parole.aporee.org/work/print.php?words_id=150
- Cosmopolis, parole.aporee.org/work/print.php?words_id=53
- Doxiadis, Constantin, (1969/2011), 'Ecumenopolis, World City of Tomorrow', στο Le Gates και Stout, σελ. 463 – 465.
- Edge Cities, About.com, geography.miningco.com/library/weekly/aa020700a.htm
- Etxeberria, Javier, (2001) 'Τηλέπολις', στο Αίσωπος και Σημαιοφορίδης (επ.), σελ. 266 – 271.
- Fishman ,Robert, (1987/2011), 'Beyond Suburbia : The Rise of the Technoburb', στο Le Gates και Stout, σελ. 485 – 486.
- Garreau, Joel (1991) *Edge City: Life on the New Frontier*, New York: Doubleday.
- Garreau, Joel, (1998), 'Όταν ο Πολιτισμός Φτάνει στα Προάστια', *NPQ*, τεύχος 8, σελ. 40 – 42.
- Garreaus' Edge City, www.sinc.sunysb.edu/class/plo327/garreau%20edge%20cities.doc
- Goldberger, Paul, (2000), 'The Architecture of Rem Koolhaas', *Architectural Digest*, The Hyatt Foundation.
- Gronlund, Bo, (1999), 'Rem Koolhaas' Generic City and a modernist dilemma of 'urbanisation' vs. 'urbanity' in avant-garde architecture', <http://homepage.mac.com/bogronlund/get2net/Koolhaas.html>
- Hall, Tim (1998/2005), *Αστική Γεωγραφία*, Αθήνα: Κριτική.
- Hannerz, Ulf, (1992), 'The Global Ecumene', www.ualberta.ca/~vessela/Webpage/culture_files/Hannerz.html
- Hofmeister, Sabine, (2002), 'Intermediate "Time-spaces": The Rediscovery of Transition in Spatial Planning and Environmental Planning', *Time & Society*, vol. 11 No.1, σσ. 105-130.
- Koolhaas, Rem, (1997), Συνέντευξη στον Tom Fecht, Workspace at Orangerie, Kassel.
- Koolhaas, Rem, (1998), 'Σιγκαπούρη ή Bladerunner;', *NPQ*, τεύχος 8, σελ. 26 – 30.
- Koolhaas, Rem, (2001) 'Η Γενική Πόλη', στο Αίσωπος και Σημαιοφορίδης (επ.), σελ. 252 – 264.
- Λιούρης, Χρήστος (2002) 'Οι πρόσφατες θεωρίες για την πόλη και η ελληνική πραγματικότητα', Διπλωματική εργασία, Βόλος: ΤΜΧΠΠΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Le Gates, Richard και Stout, Frederic (επ.), (1996/2011) *The City Reader*, London/New York, Routledge.
- McAteer, Bernard, (2000), ‘Sub Specie Ludi Neo – Nomadic Desire Lines’, vcu.mdx.ac.uk/spatialculture/mcateeressay1.html
- Metaal, Stefan, ‘Urban Field, A Geographical Definition’, members.ams.chello.nl/smetaal/ufdf.htm
- Rybczynski, Witold, (1991), ‘Edge Cities : The Peoples’ Answer to Planners’, *The New York Times*, 17 Νοεμβρίου 1991, σελ. 36 – Η.
- Sandercock, Leonie (1998), *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Sandercock, Leonie, (2000), ‘When Strangers Become Neighbors: Managing Cities of Difference’, ar.utexas.edu/students/cadlab/wilson/Sandercock.html
- Sandercock, Leonie, (2002), ‘Dreaming Cosmopolis: Practicing Utopia in Birmingham’, www.cix.co.uk/~ecotrend/ahowell/City%20Futures/Dreaming-bham.html
- Sassen, Saskia (1991/2001) *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton : Princeton University Press.
- Sassen, Saskia, (2001), ‘The Global City: Strategic Site / New Frontier’, www.india-seminar.com/2001/503/503%20saskia%20sassen.htm
- Sieverts, T. (1997/2003), *Cities Without Cities: Between Place and World, Space and Time, Town and Country*, London: Routledge.
- Sudjic, D. (1992) *The 100 Mile City*, London: Flamingo.
- Thornton, Robert, (1997), ‘Taphonomies of Topography: from the death of ‘place’ to its hyphenated apotheosis’, www.wits.ac.za/fac/arts/socanth/places_review.html
- Townsend, Anthony, (2001), ‘The Internet and the Rise of New Network Cities’, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, σελ. 39-55.
- Urban Field, parole.aporee.org/work/print.php?words_id=198
- Urban Glossary’, members.ams.chello.nl/smetaal/ufgl.htm